

Besede in (ne)resnice

Grobo izzivalna sopostavitev svetopisemskega izreka *Beseda je meso postala* ter vsakdanjega izreka *Beseda ni konj* nas opozarja na neznanjske razdalje med mogočimi vrstami pojmovanja in vrednotenja besede *beseda*. Četudi odmislimo večino tistega, kar so filologi, filozofi in teologi povedali o grškem *logosu* in slovenski *besedi*, ostaja celo za laičnega govorca očitno razločevanje: svetopisemska (božja) Beseda se pojmuje kot ustvarjalna in zavezana resnici, celo resnicotvorna (*Bog je rekel: Bodi svetloba!* *In nastala je svetloba*), ona druga (človeška) pa kot plehka, šibka in uporabna za vsakršno manipuliranje z resnico, tako da se uveljavlja v široki pahljači govornih položajev – od zasebnega opravljanja in obrekovanja prek lahkotne publicistike (*Papir vse prenese; Hitreje pišem, kot mislim*) do političnih ali ideoloških kampanj (*Tretjič ponovljena laž postane resnica*) in do “filozofsko poglobljenega” razpravljanja (*Resnic je več; Resnica o resnici je, da resnice ni*).

V Svetem pismu je nekaj ostrih svaril pred manipuliranjem z besedami in resnico (“Ne pričaj po krivem proti svojemu bližnjemu!” – 1 Mz 20,16; “Sploh ne prisegajte! /.../ Vaš govor naj bo ‘da’, ‘da’, ‘ne’, ‘ne’; kar je več kot to, je od hudega.” – Mt 5,33-37), znansstveno jezikoslovje pa upošteva ontološko razliko med božjo in človeško besedo ter se pri svojem razčlenjevanju in razlaganju jezikovnih pojavov trezno omejuje na podatke in aspekte človeškega. Zato v jezikoslovnih definicijah pojmov “beseda”, “jezik”, “besedilo” ipd. ter v jezikoslovnem razpravljanju sploh zlepa ne bomo naleteli na besedo *resnica*; ena najpopularnejših definicij pojma jezik pravi, da je to “sredstvo za sporazumevanje”, ne pa

npr. sredstvo za razkrivanje (spoznavanje, sporočanje) resnice.

V jezikoslovju bomo naleteli le na dosti ohlapnejši pojem “resničnost”, pa še pri tem je že celo stoletje uveljavljena semiološka teorija o simbolih kot popolnoma prevladujoči vrsti znamenj človeškega jezika, načelno neodvisnih od zunajjezikovne resničnosti. Simboli ne temeljijo na naravno zavezujoči skladnosti med predmetom in znamenjem, ki predmet “zastopa”, temveč na naravno poljubnem, le z omahljivo in ideološko obarvano družbeno konvencijo vzdrževanem razmerju med zaznamovanim in zaznamujočim (natančneje: med socializiranimi predstavami o delih zunajjezikovne resničnosti in socializiranimi predstavami o govornih oziroma pisnih ustreznikih tistih delov resničnosti). Delež in vloga drugih, nesimbolnih vrst znamenj (ikon, indicev in simptomov kot resničnostno motiviranih znamenj na podlagi oblikovne podobnosti, naravne vzročno-posledične ali prostorsko-časovne povezanosti ipd.) sta sistemsko obrobna.

Ker je torej (človeški) jezik glede zunajjezikovne resničnosti “po naravi” nevezan, je z njegovim izrazjem mogoče enako gladko izrekati resnične in neresnične trditve. Jezikovno sporazumevanje zato ni območje razkrivanja resnice, temveč območje družbene sprejemljivosti in človekove svobode – s tem pa tudi osebne odgovornosti. Odgovornost je predvsem na osebi, ki trditve izreka, deloma pa tudi na osebi, ki neresnične ali dvomljive trditve nekritično sprejema ter s tem brez ugovaranja dopušča ali celo spodbuja nadaljnje manipuliranje z resnico oziroma širjenje neresnice. Za kritično poslu-

šanje ali branje (razumevanje) ter za učinkovito ugovarjanje se deloma usposabljam v spontanem učno-vzgojnem procesu, deloma tudi v organiziranem šolskem izobraževanju (medijska vzgoja, razčlenjevanje besedil, kultura dialoga), vendar za ustrezno ravnanje ob (dez)informacijskih cunamijih, ki smo jim izpostavljeni na domači in svetovni ravni, bistveno premalo. Resolucija o nacionalnem programu za jezikovno politiko, sprejeta v Državnem zboru RS maja 2007, zato na več mestih opozarja na povečane sporazumevalne potrebe sodobnega človeka in poziva k večji skrbi za njegovo sporazumevalno zmožnost. Ta pomeni preseganje jezikovnega znanja (in jezikoslovja) v ožjem pomenu besede ter upoštevande vraščenosti govornega dejanja v govorni položaj kot življenjsko totaliteto. Šele iz nje je mogoče sklepati, ali je izrečena trditev (ne)resnična, za katero vrsto morebitne neresničnosti gre in kateri način odzivanja nanjo bi bil najustreznejši. Prepoznavati je treba dobesečne in prenesene pomen besed, povedi in celotnega besedila ter jih vrednotiti na osi: zmota (*fikcija brez namena*) – resničnost – neresničnost – umišljenost (*fikcija v znanstvenem, umetnostnem ipd. oblikovanju*) – laž (*fikcija z namenom zavajanja*).

Posebno zahtevno je obravnavanje t. i. delnih resnic kot zmote ali kot laži. Delne resnice so lahko sad avtorjeve umske nezmožnosti ali tehnične oviranosti za popolno spoznavanje in izražanje resnice (nedostopnost podatkovnih virov, časovna stiska, pomanjkljiva splošna ali strokovna izobrazba, podvrženost ideološkim stereotipom), lahko pa tudi sad namenskega zamolčevanja nekaterih podatkov, znanega kot prikrivanje resnice, cenzura, uradna (poslovna, vojaška ipd.) skrivnost, selektivnost, tabu idr., ali sad zasipanja z resničnimi, vendar nebistvenimi podatki za preusmerjanje naslovnikov pozornosti (zamegljevanje, prekrivanje resnice z gostobesednostjo, ponavljanjem stereotipov,

rabo tujk in drugih pomensko manj jasnih izrazov ter s parajezikovnimi sredstvi, kot so npr. gibanje, barve in glasba v televizijskih oglasih; besedna inflacija, logoreja).

Zaradi velike razširjenosti takih pojavov smo danes v Sloveniji daleč od uveljavljanja Havlove maksime *živeti v resnici*. Naj navedem nekaj primerov, kako so z neresnico kontaminirana obsežna področja naše družbene zavesti in zlasti medijskega poročanja.

* * *

Nadaljuje se raba "samoupravne" in druge podedovane družbenopolitične terminologije (npr. prekinitev dela, družbena lastnina, časovno umeščanje zgodovinskih dogodkov "po našem štetju" ipd.), hkrati pa se vpeljujejo novi izrazi politične korektnosti (npr. pravice državljanov in državljanek, doživljenjski zapor, drugačna spolna usmerjenost, medijski pluralizem, poprava krivic iz polpretekle zgodovine) in mehanično preneseni izrazi iz izročila zahodnih parlamentarnih demokracij (npr. pojma levica in desnica brez ustreznih referenc v socialni, politični in kapitalski podlagi).

Zdaj veljavni Zakon o medijih je zaradi določbe o obvezni objavi popravka oziroma odgovora na objavo neresničnih trditev (tudi "delnih resnic") deležen hude kritike, češ da preveč omejuje svobodo tiska ter zaničuje uredniško strokovnost in odgovornost. Po dosedanjih primerih objave zahtevanega popravka oziroma odgovora in primerih zavrnitve take zahteve je mogoče reči, da zaradi uveljavljanja omenjene določbe ni bil do slej noben medij oškodovan, verjetnejša pa je domneva, da je kritika določbe podobna pretakanju krokodiljih solza, ker se gospodarji "četrte veje oblasti" ne bi radi odpovedali monopolu pri medijski konstrukciji realnosti in pri vplivanju na javno mnenje.

Odzivi na nedavno policijsko afero zaradi Vojnovičevega romana *Čefurji raus* so pripomogli k širokemu razčiščevanju pojmov

“fikcija”, “realizem” in “literarna resnica” na področju besedne umetnosti. Razkrila se je stara zmota mešanja izjav in stališč posamezne literarne (fiktivne) osebe z avtorjevimi stališči. Če se ob tej priložnosti samokritično ozremo v slovensko katoliško preteklost, naj omenimo podobno zmoto pri obravnavanju Cankarjevih *Hlapcev* (še pred desetimi leti jo je ponavljal visok cerkveni predstavnik): Kakor pri romanu *Čefurji raus* ni dopustno obravnavati izjav imaginarnega lika Marka Đordića o policiji kot stališče njegovega avtorja Vojnovića, tako Jermanovih ostrih izjav o protireformaciji v drami *Hlapci* ni mogoče mehanično identificirati s Cankarjevim mnenjem, saj gre za izjave literarne osebe, potrebne za stopnjevanje dramskega konflikta (vemo pa, kako se je ta konflikt v drami končal in da npr. Josip Vidmar z njegovim iztekom nikakor ni bil zadovoljen). – Fikcija je za besedno umetnost resda bistven, ne pa tudi zadosten pogoj; ni vsaka fikcija umetnost in celo znotraj iste besedne umetnine se lahko znajdejo tudi resnično problematični odlomki. Ob razčiščevanju razmerja med fikcijo in resničnostjo v literaturi je Tomo Virk omenil Tavčarjev roman *4000* kot primer resnične (namerne) žaljivosti na Mahničev račun, Združenje policistov pa se je v izjavi o Vojnovičevi knjigi (*Dnevnik* 27. 1.) vprašalo, kakšen bi utegnil biti družbeni odziv, “ko bi naslednji literarni junak skozi fikcijo povelečeval pedofile, holokavst ali pa genocide v bližnji zgodovini”. Does anything go? Zato prej omenjena potreba po dodatnem usposabljanju za kritično branje in razumevanje ter za učinkovito ugovarjanje neresničnim trditvam obsega tudi potrebo po izbiri ustreznega načina odzivanja – na ravni estetske kritike, morale, političnega odločanja ali kazenskega prava. Treba je obvladati strategije, po katerih se nestrinjanje z izrečenimi trditvami lahko izteče v ugotovitev nesporazuma ali pa v ugovarjanje, spor in celo spopad.

Z veliko neresnic in delnih resnic je kontaminirano slovensko izrekanje o slovenščini in o razmerju Slovencev do nje. Slovenci imamo zadosti razlogov za moralno zavezanost in simpatijo do svojega jezika, saj je v naši jezikovni zavesti živ spomin na zgodovinsko izkušnjo s strateškim pomenom simbolne vloge jezika v obdobjih državnopolitične nesamostojnosti in kulturne zatiranosti. Za naše doživljanje identitete je ključna lastnost pripadnost skupnemu maternemu jeziku, slovenščina naj bi veljala za vrednoto in jedrno sestavino narodne kulture in prav zavezanost tej vrednoti je bila v 20. stoletju kar trikrat med poglavitnimi razlogi za slovenske državotvorne poteze, ko je postajalo očitno, da je slovenščina v tedanjih državnih okvirih zapisana hiranju in izginutvi. Kljub temu je v jezikovni zavesti in ravnanju številnih Slovencev opaziti nekakšno razcepljenost: deklarativno priznavajo in čustveno poudarjajo ključni pomen jezika za slovensko kulturno identiteto ter zagotavljajo svojo že kar sladkobno ljubezen do “klene slovenske besede”; ko pa bi bilo treba to potrditi z dejanji ali za slovenščino celo “kaj žrtvovati”, se hitro pokažejo neodgovornost, nesamozavest, izgovori, dvom o potrebnosti njene rabe in hitra pripravljenost, zamenjati svojo “ljubljeno materinščino” s katerim tujim jezikom. Težko bi bilo razložiti, kakšna miselnost in kateri interesi so bili v ozadju uradnih predlogov, ki so zakonske predpise o obveznem upoštevanju slovenščine v visokem šolstvu in na nekaterih delovnih mestih v gospodarstvu, zdravstvu idr. uvrstili med “administrativne ovire” in “birokratske ovire”, češ da nedopustno otežujejo pretok znanja in inovacij, določba o slovenščini v imenih podjetij pa da otežuje “mednarodno prepoznavnost gospodarskih subjektov” (čeprav je med najmočnejšimi slovenskimi podjetji in izvozniki vrsta takih s slovenskimi imeni: Iskra, Belinka, Gorenje, Krka, SIJ,

žito, Lesnina ...). Upoštevanje slovenščine da povzroča nepotrebne stroške (npr. za tiskanje slovenskih plakatov ali navodil za uporabo izdelkov), jezikovno ustvarjanje posebej za slovenski trg pa se "sploh ne izplača" (nepreseženi sindrom Stanka Vraza v slovitem pismu Francetu Prešernu: tiskanje slovenskih knjig v nizkih nakladah, danes pa razvijanje ali prevajanje slovenskih računalniških aplikacij). Slišati je bilo celo trditve o izrazni nezadostnosti in estetski manjvrednosti slovenščine: sam nekdanji predsednik Slovenske akademije znanosti in umetnosti je rekel, da "ni mogoče pisati vrhunskih znanstvenih člankov v slovenščini" (*Zvon* 2006/I, str. 16.), urednik Radia Slovenija pa izjavil, da slovenska skladba za evrovizijsko tekmovanje "v angleščini enostavno zveni bolje" (*Dnevnik* 10. 5. 2006). Do javnega ugovarjanja takim izjavam prihaja redko, celo krčenje zagotovljene rabe slovenščine kot učnega jezika na slovenskih univerzah ob uveljavljanju bolonjskih reform in ob pripravljanju novega zakona o univerzi se ne zdi posebno spotakljivo. Med 39 zahtevami slovenske študentske organizacije vladi (*Delo* 19. 4. 2006) ni bilo zahteve po izrecno zagotovljeni možnosti niti za opravljanje izpitov v slovenščini. Če do javnega odzivanja na neustrezno obravnavanje slovenščine

vendarle pride, se prevečkrat ponuja v dveh skrajnostih: v togo obrambniški ali anarhični. Prva usmeritev bi bila za jezikovno politiko nerealna in neuspešna, druga pa za slovenščino pogubna. Kompromis med njima se zdi skoraj nemogoč, saj je bilo tudi ob upravičenem vztrajanju pri uresničevanju politične enakopravnosti slovenščine (in drugih "manj razširjenih" jezikov) v okviru Evropske zveze ter ob drugih primerih zavzemanja v prid slovenščini kar med Slovenci samimi slišati očitke o ksenofobiji in omejevanju prostega pretoka ter zaviranju tehnološkega razvoja ali posmehovanje ("romantizem"). Slovenstvo kljub pridobljeni državnosti ne bo nikoli imelo zagotovljenega obstoja brez boja, navedena dejstva in izjave pa kažejo, da lepo število Slovencev ni samoumevno pripravljenih na trud ali celo boj (učenje, stroške, politično izpostavljanje idr.) za odgovorno spoznavanje, priznavanje in nadaljevanje trubarjevsko-prešernovskega jezikovnega izročila. Slovenščina za številne Slovence še zdaleč ni vrednota najvišjega ranga, vrazi in dežmani niso le stvar slovenske preteklosti. V tem nihilizmu – in ne v neugodnih objektivnih okoliščinah – je razlog, da izraza "ogroženost slovenščine" danes – kljub lastni državi – ne bi smeli izrekati samo s podcenjevalnim nasmeškom.